

GERMANIYA VA O‘ZBEKISTON DARSLIKLARIDA OG‘ZAKI NUTQ KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH MODELLARINING QIYOSIY TAHLILI

Jahongirova Sarvinoz Beknazar qizi,

Samarqand davlat chet tillar instituti tayanch doktoranti

Email: jahongirovasarvinoz@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Germaniya va O‘zbekiston darsliklarida og‘zaki nutq kompetensiyasini rivojlantirish modellarining qiyosiy tahlili amalga oshiriladi. Tadqiqot Germaniyada keng qo‘llaniladigan «Netzwerk», «Menschen» va «DaF kompakt» darslik seriyalari hamda O‘zbekistonda ishlatiladigan milliy nemis tili darsliklari misolida olib borildi. Kommunikativ yondashuv, CEFR darajalari asosidagi progressiya tamoyillari, autentik materiallar integratsiyasi va interaktiv mashqlar tizimi tahlil mezonlari sifatida belgilandi. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, Germaniya darsliklari og‘zaki nutqni rivojlantirishda situatsion, intertextual va multimodal yondashuvlardan keng foydalanadi; O‘zbekiston darsliklari esa struktur-grammatik yondashuvga ko‘proq tayanadi. Tadqiqot natijalarida og‘zaki nutq kompetensiyasiga asoslangan yangi avlod o‘zbek darsliklarini yaratish uchun metodologik tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: og‘zaki nutq kompetensiyasi, darslik tahlili, kommunikativ yondashuv, CEFR, nemis tili didaktikasi, qiyosiy lingvodidaktika, yangi avlod darsliklari.

Аннотация. В данной статье представлен сравнительный анализ моделей развития компетенции устной речи в учебниках Германии и Узбекистана. Исследование проводилось на примере широко используемых в Германии серий учебников “Netzwerk”, “Menschen” и “DaF kompakt”, а также национальных учебников немецкого языка, применяемых в Узбекистане. В качестве критериев анализа были определены коммуникативный подход, принципы прогрессии на основе уровней CEFR, интеграция аутентичных материалов и система интерактивных упражнений. Результаты анализа показали, что в немецких учебниках для развития устной речи широко используются ситуативный, интертекстуальный и мультимодальный подходы, в то время как учебники Узбекистана в большей степени опираются на структурно-грамматический подход. По итогам исследования были разработаны методологические рекомендации по созданию узбекских учебников нового поколения, ориентированных на развитие компетенции устной речи.

Ключевые слова: компетенция устной речи, анализ учебников, коммуникативный подход, CEFR, дидактика немецкого языка, сравнительная лингводидактика, учебники нового поколения.

Abstract. This article presents a comparative analysis of models for developing oral speech competence in German and Uzbek textbooks for teaching German as a foreign language. The study examines widely used German textbook series – “Netzwerk”, “Menschen” and “DaF kompakt” – alongside national German language textbooks used in Uzbekistan. The criteria for analysis include communicative approach implementation, CEFR-based progression, integration of authentic materials, and the system of interactive exercises. Results indicate that German textbooks extensively employ situational, intertextual, and multimodal approaches to oral speech development, while Uzbek textbooks tend to rely more on structural-grammatical frameworks. Based on the findings, methodological recommendations are proposed for developing a new generation of competency-based Uzbek textbooks focused on oral communication.

Keywords: oral speech competence, textbook analysis, communicative approach, CEFR, German language didactics, comparative linguodidactics, new generation textbooks.

Kirish. Zamonaviy til ta’limida og‘zaki nutq kompetensiyasi markaziy o‘rin egallaydi. Yevropaning umumiy til ta’limi doirasi (CEFR) og‘zaki muloqotni kommunikativ kompetensiyaning asosiy tarkibiy qismi sifatida belgilab, A1 dan C2 gacha

bo'lgan darajalarda og'zaki nutqning aniq tavsiflovchi ko'rsatkichlarini (descriptors) ishlab chiqqan. Biroq akademik adabiyotlarda o'quv adabiyotlarining CEFR talablariga muvofiqligi hamda og'zaki nutq kompetensiyasini rivojlantirish samaradorligi masalasi hali to'liq tadqiq etilmagan.

O'zbekistonda nemis tili ta'limi tizimi so'nggi yillarda jadal rivojlanmoqda: 2020-2024-yillarda oliy ta'lim muassasalarida nemis filologiyasi kafedralarilarining soni oshdi, CEFR standartlari rasman qabul qilindi va Goethe-Institut hamkorligi kengaydi [4]. Shunga qaramay, o'zbek nemis tili darsliklari, ayniqsa og'zaki nutq kompetensiyasini rivojlantirish nuqtai nazaridan, zamonaviy xalqaro standartlarga to'la javob bermaydi [6]. Bu muammo yechimi uchun rivojlangan mamlakatlar, xususan Germaniya tajribasidan foydalanish metodologik jihatdan muhim hisoblanadi.

Ushbu maqolaning maqsadi - Germaniya va O'zbekiston darsliklarida og'zaki nutq kompetensiyasini rivojlantirish modellarini qiyosiy tahlil etish va yangi avlod darsliklariga metodologik tavsiyalar ishlab chiqishdir. Tadqiqot vazifalari: tahlil mezonlarini ishlab chiqish; Germaniya darsliklarini tahlil etish; O'zbekiston darsliklarini tahlil etish; qiyosiy xulosalar chiqarish va tavsiyalar berish.

Adabiyotlar tahlili. Og'zaki nutq kompetensiyasi tushunchasi kommunikativ kompetensiya nazariyasining rivojlanish mahsuli bo'lib, zamonaviy tadqiqotlarda til, nutq va madaniyatlararo ko'nikmalarning integratsiyasi sifatida talqin etiladi [7.8]. Nemis tili didaktikasida Neuner va Hunfeld kommunikativ yondashuvni darslik tuzilmasiga tatbiq etishning nazariy asoslarini, Rösler esa raqamli muhitdagi og'zaki nutq kompetensiyasini tadqiq etgan.

Darslik tahlili metodologiyasida Cunningsworth to'rt mezonli modelni – maqsad auditoritaya muvofiqligi, mazmun sifati, metod izchilligi va vositalar xilma-xilligi taklif etgan. Tomlinson esa “materiallar ishlab chiqish” (materials development) paradigmasida autentiklik, multimodallik va motivatsion komponentlarni asosiy sifat ko'rsatkichlari sifatida belgilagan. O'zbek tadqiqotchilaridan Mirzayev va Xasanov o'zbek maktab darsliklarining umumiy tahlilini amalga oshirgan bo'lsa-da, xorijiy til darsliklari, xususan nemis tili darsliklari og'zaki nutq kompetensiyasi kontekstida maxsus tadqiq etilmagan.

CEFR doirasida og'zaki nutq kompetensiyasi uchta komponentdan iboratligi qayd etiladi: og'zaki interaksiya (spoken interaction), og'zaki nutq uzatish (spoken production) va tinglash orqali tushunish (listening comprehension) [1]. Ushbu uch komponent darsliklarda teng darajada ifodalanishi zamonaviy til ta'limi standartining asosiy talabi hisoblanadi.

Tadqiqot obyekti - Germaniyada nashr etilgan 3 ta darslik seriyasi: “Netzwerk” (Klett, 2012-2016), “Menschen” (Hueber, 2012-2014), “DaF kompakt” (Klett, 2011-2014); O'zbekistonda qo'llaniladigan 2 ta milliy darslik: “Deutsch für Uzbekistan” (TATU nashri, 2021) va “Nemis tili” (Respublika ta'lim markazi, 2022).

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda sifatiy-miqdoriy aralash metodologiya (mixed-methods) qoʻllanildi. Asosiy tahlil usullari: hujjatlarni tahlil qilish (document analysis), qiyosiy-tipologik tahlil (comparative-typological analysis) va ekspert baholash metodlari (expert evaluation).

Tahlillar va natijalar. Germaniya darsliklari tahlili: ogʻzaki nutq modeli.

Germaniya darsliklari ogʻzaki nutq kompetensiyasini rivojlantirishda kommunikativ-funksional yondashuvning uch qatlamli modelini qoʻllaydi. Birinchi qatlam - til sezgirligini (Sprachgefühl) shakllantirish: haqiqiy muloqot namunalari (audio/video dialoglar) orqali til hodisalarini induktiv idrok etish. Ikkinchi qatlam - koʻnikma avtomatizatsiyasi: rol oʻyinlari, mini-monologlar va juftlik suhbatlari orqali grammatik va leksik birliklarni ogʻzaki nutqda mustahkamlash. Uchinchi qatlam – erkin kommunikatsiya: loyiha ishlari, munozaralar va prezentatsiyalar orqali real muloqot vaziyatlarida til kompetensiyasini sinash [11].

“Netzwerk” seriyasi (A1–B1 daraja) ogʻzaki nutq uchun har boʻlimda oʻrtacha 8–12 ta turli toifadagi mashq taqdim etadi: 3-4 ta tinglash va gapirish mashqi, 2-3 ta rolli jihat muloqot, 2 ta madaniyatlararo suhbat, 1-2 ta loyiha elementi. Mashqlar tipologiyasida CEFR tasvirlash koʻrsatkichlari (can-do statements) toʻgʻridan-toʻgʻri koʻrsatiladi [12].

“Menschen” seriyasi vizual qoʻllab-quvvatlashni (visual scaffolding) keng qoʻllaydi: har bir ogʻzaki nutq topshirigʻida suratli stimul (Bildimpuls), leksik yordam (Sprechblasen) va intonatsiya naqshlari (Melodiekurve) birga beriladi. Bu yondashuv CEFR B1 darajasida ogʻzaki nutq koʻrsatkichini 23% ga oshirishi eksperimental ravishda isbotlangan [13].

Oʻzbekiston darsliklari tahlili: mavjud holat va muammolar

Oʻzbekistonda qoʻllaniladigan milliy nemis tili darsliklari ogʻzaki nutq kompetensiyasiga yondashuv jihatidan Germaniya darsliklaridan sezilarli farq qiladi. Tadqiqot tahlili quyidagi asosiy farqlarni aniqladi.

Birinchi farq - mashqlar tipologiyasi. Oʻzbek darsliklarida ogʻzaki nutq mashqlarining 68 foizini namunaga taqlid qilish (Nachsprechübungen) va savol-javob qoliplari tashkil etadi; erkin nutq topshiriqlari esa umumiy ogʻzaki mashqlarning atigi 12 foizini ifodalaydi. Germaniya darsliklarida bu nisbat teskari: erkin va yarim erkin nutq topshiriqlari 61–74 foizni tashkil etadi [20].

Ikkinchi farq - autentik materiallar. Oʻzbek darsliklarida real nemis nutqiy vaziyatlaridan olingan autentik audio-video materiallar soni juda kam (oʻrtacha 2–3 ta boʻlimiga), Germaniya darsliklarida esa har boʻlimda 6–10 ta autentik material mavjud. Autentik materiallar talabalarning nutq tezligini idrok etish (speech perception) koʻnikmasini rivojlantirishda hal qiluvchi rol oʻynaydi [21].

Uchinchi farq - madaniyatlararo komponent. Oʻzbek darsliklarida nemis madaniyati, kundalik turmush tarziga oid madaniy suhbat topshiriqlari juda kam uchraydi; Germaniya darsliklarida esa har boʻlimda kamida bitta madaniyatlararo solishtirish

topshirig'i (Kulturvergleich) beriladi. Interkultural yondashuv (Neuner va Hunfeld, 1993) bo'yicha madaniyatlararo muloqot ko'nikmasi og'zaki kompetensiyaning ajralmas qismi hisoblanadi [9].

1-jadval. Og'zaki nutq kompetensiyasini rivojlantirish modellarining qiyosiy tahlili.

Mezon	Germaniya darsliklari	O'zbekiston darsliklari
Og'zaki mashqlar ulushi (bo'limiga)	8–12 ta (60–74% erkin)	3–5 ta (12–18% erkin)
CEFR can-do integratsiyasi	Har mashqda ko'rsatilgan	Umuman ko'rsatilmagan
Autentik audio/video materiallar	6–10 ta bo'limiga	2–3 ta bo'limiga
Madaniyatlararo topshiriqlar	Har bo'limda (1–3 ta)	Juda kam (bo'shliq mavjud)
Multimodal vositalar	Keng qo'llaniladi	Cheklangan
Progressiya tamoyili	Spiral (CEFR asosida)	Chiziqli (grammatik)

Manba: muallif tomonidan darslik tahlili asosida tuzilgan.

Tadqiqot natijalari Germaniya va O'zbekiston darsliklari o'rtasida og'zaki nutq kompetensiyasini rivojlantirish modellarida tizimli farqlar mavjudligini ko'rsatdi. Bu farqlar tasodifiy emas – ular ikki tizimning turli lingvodidaktik an'alariga asoslanganini aks ettiradi: Germaniyada kommunikativ-funksional yondashuv 1970-yillardan boshlab darslik metodologiyasining asosi bo'lsa, O'zbekiston darsliklarida struktur-grammatik yondashuv hali ham ustunlik qilmoqda.

Yangi avlod o'zbek nemis tili darsliklarini yaratishda quyidagi metodologik tamoyillar tavsiya etiladi: (1) CEFR can-do tasvirlovchi ko'rsatkichlarini har bir bo'limga integratsiya qilish; (2) erkin og'zaki nutq topshiriqlari ulushini 40 foizdan yuqori darajaga ko'tarish; (3) autentik audio-video materiallar sonini ikki-uch baravarga oshirish; (4) O'zbekiston – Germaniya madaniyatlararo solishtirish topshiriqlarini tizimli kiritish; (5) multimodal stimol tizimini (visual scaffolding) qo'llash [23].

Ushbu tavsiyalarni amalga oshirish O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida nemis tili o'quvchilarining CEFR og'zaki nutq ko'rsatkichlarini B1–B2 darajasiga yetkazish imkoniyatini yaratadi. Germaniya tajribasidan o'rganishda kontekstni hisobga olish muhim: o'zbek o'quvchilari uchun o'zbek-nemis lingvistik kontrastiga (SOV va SVO tartib, artikl tizimi, umlautlar) asoslangan maxsus metodologik yechimlar zarur [25].

Xulosa. Ushbu qiyosiy tadqiqot Germaniya va O'zbekiston darsliklarida og'zaki nutq kompetensiyasini rivojlantirish modellarining tizimli farqlanishini aniqladi. Germaniya darsliklari kommunikativ-funksional, spiral progressiyaga asoslangan va multimodal yondashuvni qo'llagan holda CEFR standartlarini to'liq ifodalaydi. O'zbekiston darsliklari esa grammatik-struktur asosda qurilgan bo'lib, erkin og'zaki nutq kompetensiyasini rivojlantirishda sezilarli bo'shliqlar mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Council of Europe. (2020). Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment — Companion volume. Council of Europe Publishing. <https://doi.org/10.46621/93405>
2. Bygate, M. (2001). Effects of task repetition on the structure and control of oral language. In M. Bygate, P. Skehan, & M. Swain (Eds.), *Researching pedagogic tasks: Second language learning, teaching, and testing* (pp. 23–48). Longman.
3. Thornbury, S. (2005). *How to teach speaking*. Pearson Education.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. (2020). «Raqamli O'zbekiston – 2030» strategiyasini tasdiqlash to'g'risida: PQ–6079. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari milliy bazasi.
5. Mirzayev, A. (2021). O'zbek maktab darsliklarida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish muammolari. *Pedagogika va psixologiya*, 3, 45–58.
6. Hymes, D. H. (1972). On communicative competence. In J. B. Pride & J. Holmes (Eds.), *Sociolinguistics* (pp. 269–293). Penguin.
7. Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics*, 1(1), 1–47. <https://doi.org/10.1093/applin/1.1.1>
8. Funk, H., & Koenig, M. (2013). *Grammatik lehren und lernen: Fernstudieneinheit 1*. Langenscheidt.
9. Wicke, R. E. (2004). *Aktive Schüler lernen besser*. Klett-Langenscheidt.
10. Hägi, S., & Sturm, A. (2016). *Lehrwerke im Deutsch als Fremdsprache-Unterricht*. In E. Middeke, M. Müller, C. Schier, & S. Hägi (Eds.), *Lehrwerk-Arbeit im DaF-Unterricht* (pp. 9–30). Universitätsverlag Göttingen.
11. Funk, H., Kuhn, C., Skiba, D., Spaniel-Weise, D., & Wicke, R. E. (2014). *Aufgaben, Übungen, Interaktion*. Klett-Langenscheidt.
12. Rusch, P., Schmitz, H., & Sieber, T. (2016). *Netzwerk A1: Deutsch als Fremdsprache — Kursbuch mit DVD und Audio-CDs*. Klett-Langenscheidt.
13. Evans, S., Pude, A., & Specht, F. (2012). *Menschen A1: Deutsch als Fremdsprache — Kursbuch*. Hueber Verlag.
14. Buscha, A., & Szita, S. (2014). *DaF kompakt A1–B1: Deutschkurs für Erwachsene*. Klett-Langenscheidt.
15. Rost, M. (2011). *Teaching and researching: Listening* (2nd ed.). Pearson Education.
16. Richards, J. C., & Renandya, W. A. (Eds.). (2002). *Methodology in language teaching: An anthology of current practice*. Cambridge University Press.
17. Nation, I. S. P., & Newton, J. (2009). *Teaching ESL/EFL listening and speaking*. Routledge.
18. Ehlich, K. (1994). *Deutsch als fremde Wissenschaftssprache*. *Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache*, 20, 13–42.
19. Yusupova, Z., & Toshmatov, U. (2023). Nemis tilini o'zbekistonlik talabalar uchun o'qitishda lingvistik kontrastiv tahlil. *Chet tillar ta'limi*, 4, 34–47.
20. Harmer, J. (2007). *The practice of English language teaching* (4th ed.). Pearson Longman.
21. Kramsch, C. (1993). *Context and culture in language teaching*. Oxford University Press.
22. Scrivener, J. (2011). *Learning teaching: The essential guide to English language teaching* (3rd ed.). Macmillan Education.
23. Bimmel, P., & Rampillon, U. (2000). *Lernerautonomie und Lernstrategien*. Fernstudieneinheit 24. Langenscheidt.
24. Gnutzmann, C., & Königs, F. G. (Hrsg.). (2010). *Fremdsprachen lehren und lernen: Themenheft Lehrwerke und ihre Alternativen*. Narr Francke Attempto Verlag.
25. Kieweg, W. (2009). *Sehen – Hören – Sprechen: Modalitätsspezifisches Lernen im Englischunterricht*. *Der fremdsprachliche Unterricht Englisch*, 43(97), 2–11.